

В. В. Сухонос (мол.), канд. юрид. наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Стаття присвячена актуальній проблемі статусу глави держави в умовах тоталітарного режиму. Зокрема, розглядається питання щодо другорядності цього інституту в умовах тоталітаризму, порівняно із головою уряду та головним ідеологом держави.

Ключові слова: глава держави, колегіальний глава держави, голова уряду, політичний режим, тоталітарний режим, види тоталітарного режиму.

Статья посвящена актуальной проблеме статуса главы государства в условиях тоталитарного режима. В частности, рассматривается вопрос о второстепенности этого института в условиях тоталитаризма, по сравнению с председателем правительства и главным идеологом государства.

Ключевые слова: глава государства, коллегиальный глава государства, глава правительства, политический режим, тоталитарный режим, виды тоталитарного режима.

Постановка проблеми. Одним з головних напрямів становлення та розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави є визначення ролі і місця глави держави у механізмі здійснення державної влади. Інститут глави держави в Україні має бути не лише гарантом конституційних засад і державного ладу, а й стати інтеграційним інститутом у системі органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформований у відповідності до Конституції України та чинного законодавства, інститут глави держави не лише став відображенням суспільних відносин, що склалися в 1992-96 рр., а й врахував міжнародний досвід функціонування подібних інститутів державної влади. Різні точки зору, що існують у науковій літературі та політичному житті навколо інституту глави держави, свідчать про певну дискусійність. Однак кількість наукових праць, які тією чи іншою мірою стосуються цього інституту, поки що досить обмежена і далеко не завжди вони мають фундаментальний характер. Так, зокрема, ще до жовтневої революції 1917 року вчені здебільшого досліджували окремі елементи функціонування та формування інституту монарха [2; 3; 25] або розглядали главу держави виключно як главу виконавчої влади [13]. В радянські ж часи інститут глави держави або взагалі розглядався як елемент, що притаманний виключно буржуазним державам [14, с. 9–51], або ж досліджувався крізь призму особливостей окремого регіону [11]. Проте вже наприкінці існування СРСР з'явилися праці, що інакше

аналізували інститут глави держави. Зокрема, з появою в СРСР інституту президента країни з'явилися праці, що аналізували означену категорію. Як приклад, можна назвати дослідження Е. Георгіяна, Б. Лазарева, В. Чернеги, З. Черніловського та ін.

У пострадянську добу деякі концептуальні засади, напрями і тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави також стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та круглих столів останніх років. Різні аспекти інституту глави держави досліджували українські та російські правознавці: Ю. Коломієць, В. Погорілко, Н. Сахаров, С. Сєрєгіна, В. Чиркін, В. Шаповал та ін.

Невирішені раніше частини проблеми. Серед українських науковців існують різні підходи до характеристики цього інституту і, насамперед, його місця у конституційно визначеному механізмі здійснення державної влади. Все це зумовлює необхідність комплексного теоретичного дослідження цього інституту та порівняння правових засад з практикою їх реалізації, враховуючи досвід зарубіжних країн, та численні спроби вдосконалення відповідних правових норм у ході реформування політичної системи України.

Мета статті. Саме тому мета нашого дослідження буде полягати у дослідженні статусу глави держави в умовах тоталітарного режиму.

Для реалізації цієї мети слід вирішити наступні взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати політичний режим; по-друге, охарактеризувати тоталітарний

режим; по-третє, висвітлити роль глави держави в умовах тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, політичний режим є третім елементом форми держави. На сьогодні ж існує декілька проблем щодо характеристики цієї категорії, перша з яких полягає у тому, що не існує якогось загальноприйнятого розуміння політичного режиму. Але умовно у ньому можна виділити три компоненти. Перший компонент, що складає зміст цієї категорії, – це спосіб взаємодії держави, суспільства і громадянина. Саме цей компонент визначає права і свободи особи, пріоритетний тип її політико-правової культури, поведінки, свідомості і менталітету. При цьому його сутність визначається тим, що в державі є пріоритетним – права держави, права суспільства чи права громадянина, що з переліку прав, закріплених у Загальній декларації прав людини 1948 року, держава визнає, гарантує або обмежує. Другий компонент політичного режиму має декілька вимірів, обумовлених рівнем і якістю соціально-економічного розвитку суспільства, принципом поділу влади, способом формування органів державної влади, статусами партійної системи, політичної опозиції, ЗМІ, армії, поліції, церкви тощо. Третій компонент передбачає систему методів здійснення державної влади, способи врегулювання і розв'язання соціальних, політичних і правових конфліктів.

Утім більшість державознавців наголошують здебільшого на останньому компоненті і на тому, що політичний режим є “сукупністю способів і методів здійснення політичної влади” [28, с. 268].

На сьогодні не існує універсальної класифікації політичних режимів. Так, більшість авторів поділяють усі політичні режими на демократичні і недемократичні (антидемократичні) [1, с. 179; 10, с. 82–83; 18, с. 90]. Однак поділ політичних режимів на демократичні та недемократичні є не дуже коректним. Насамперед тому, що у цьому випадку демократія стає ідеалом, а держава з так званим недемократичним режимом одностайно вважається якоюсь “Імперією Зла”. У цьому випадку поділ на демократичні та недемократичні політичні режими веде до створення чорно-білих полюсів. Крім того, не зовсім зрозумілим є місце у такій класифікації режиму, що склався в СРСР під час доби Перебудови у 1988–89 роках. Якщо він був демократичним, то як з цим пов'язана стаття 6 Конституції СРСР, яка була відмінена лише у 1990 році. Якщо ж недемократичним, то як з цим

пов'язана політика “гласності”, яка більше притаманна демократії. Саме тому поділ режимів на демократичні та недемократичні потребує певного корегування. Інша класифікація пов'язана із особливостями взаємодії держави і громадянського суспільства. У цьому випадку виділяються демократичні, авторитарні і тоталітарні режими [21, с. 20; 28, с. 268]. На нашу думку, така класифікація є більш коректною, аніж заідеологізований поділ політичних режимів на демократичні та недемократичні.

Крім того, кандидат історичних наук С. Бостан цілком слушно, на наш погляд, висунув ідею щодо розподілу усіх політичних режимів на соціально-політичні та державно-політичні [1, с. 183].

У цих умовах можна виділити наступні види тоталітарного соціально-політичного режиму: соціально-класовий тоталітарний режим, національно-расовий тоталітарний режим та релігійно-тоталітарний режим.

При цьому соціально-класовий тоталітаризм, спираючись на соціально-класову ідеологію, шукає ворогів серед інших класів. Зокрема, такий режим існував в СРСР, де головними класами вважалися пролетаріат і, частково, найбідніше селянство, а переслідувалися представники дворянства, заможного селянства і, частково, інтелігенції. Щодо національно-расового тоталітаризму, то він спирався на національно-расову ідеологію, а ворогів шукав серед інших націй. Зокрема, такий режим існував у Третньому Рейху, де головною нацією-расою були німці-арійці та “братерські” їм народи (британці, шведи та ін.), а також індійці та іранці (як прямі “нащадки” стародавніх аріїв). Водночас переслідувалися представники інших націй-рас: євреї, цигани і, почасти, слов'яни. Що ж стосується релігійного тоталітаризму, то він спирався на релігійну ідеологію і переслідує будь-яку її критику. Як приклад, можна згадати смертний вирок, винесений Хомейні поету Салману Рушді за його пасквіль “Сатанинські вірші”.

З точки зору цілей та завдань, усі тоталітарні державно-політичні режими поділяються на футуро-тоталітарні та ретро-тоталітарні. При цьому футуро-тоталітарні режими спрямовують діяльність держави до майбутнього, намагаючись якомога більше поривати з минулим. Зокрема, така тенденція існувала в КНР, яка в період реформ (“великий стрибок” та “культурна революція”) намагалася відкинути досвід минулого і йти у світле майбутнє. До деякої міри така ситуація існувала і в СРСР часів

Й. Сталіна, який, хоча і віддавав належне царям Петру I Великому та Івану IV Грозному, але здебільшого будував “світле комуністичне майбутнє”. На відміну ж від футуро-тоталітарних, ретро-тоталітарні режими тяжіють до звеличення минулого. Наприклад, у Третньому Рейху діяла організація “Ананербе” – “Спадщина предків”, яка займалася дослідженням традицій, історії та спадщини німецької нації і входила до системи СС [4]. На думку Д. Табачника, фінансування цієї організації можна порівняти із фінансуванням “Манхеттенського проекту” (створення атомної бомби) в США [23].

В умовах тоталітарного режиму головна відмінність статусу глави держави полягає у його слабких можливостях впливати на реальний стан справ у державі.

Так, в умовах тоталітарних режимів, які спираються на моністичну (єдину, таку, що не передбачає плюралізму) ідеологію [22, с. 260], здебільшого домінує головний носій цієї ідеології (здебільшого ним є лідер правлячої партії або релігійний лідер). Роль же глави держави при цьому практично нівелюється, а з державних посад перевага здебільшого віддається голові уряду.

Так, найбільш відомими на сьогодні є тоталітарні режими в СРСР доби “культу особи” Й. Сталіна (1934–1953), КНР в період “реформ” Мао Цзедуна (1959–1976), Німеччина доби фюрерства А. Гітлера (1934–1945), Італія в період прем’єрства Б. Муссоліні (1922–1943), Іран доби аятоли Хомейні (1979–1989).

Найбільш відомим тоталітарним режимом, звісно, був режим, що існував в часи “культу особи” Й. Сталіна у 1934–1953 рр. І хоча більшість авторів наголошують на тому, що тоталітарний режим розпочав своє існування з 1929 року, але, на нашу думку, з цим погодитись не можна, адже в період з 1929 року і далі в країні існувала внутріпартійна опозиція: правий ухил (М. Бухарін, О. Риков та ін.), платформа “союзу марксистів-ленінців” (група М. Рютіна) тощо. З деякими з них влада розправлялася за допомогою карних органів (зокрема, у 1932 році група М. Рютіна була розгромлена органами ОДПУ) та на партійних форумах (“правий ухил” у ВКП(б) було засуджено на двох пленумах 1929 року). Врешті-решт в самому суспільстві спостерігалось деяке відсторонення від влади. Наприклад, в Україні абсолютна більшість селянства була заклопотана своїми інтересами, а не інтересами партійно-державної верхівки. Щоб “зламати” таке ставлення українського селянства, Й. Сталін, К. Ворошилов, Л. Каганович та інші

лідери ВКП(б) організували в Україні голодомор у 1932–33 рр. У 1934 році відбувся XVII з’їзд ВКП(б), на якому колишні опозиціонери “каялися”, а сам з’їзд одержав назву “З’їзд переможців” над українським селянством. Крім того, саме в 1934 році Й. Сталін одержав довгоочікуваний привід для репресій проти своїх політичних супротивників: 1 грудня 1934 року в Ленінграді було вбито С. Кірова (дехто вважає, що вбивство організував сам Й. Сталін [7, с. 233] або хтось, “хто був зобов’язаний охороняти Кірова” [26, с. 32]).

Вечері того ж дня Центральний Виконавчий Комітет СРСР видав постанову “Про порядок ведення справ щодо підготовки та вчинення терористичних актів” (так званий “Закон від 1 грудня 1934 року) за підписом голови ЦВК СРСР М. Калініна.

Саме останній виконував обов’язки одноосібного головуючого колегіального глави держави в СРСР – обов’язки Голови ЦВК СРСР, членом Президії якого з 2 лютого 1924 року був Й. Сталін [9, с. 84]. Формально М. Калінін повинен був би стояти вище за своєрідним “табелем про ранги”, аніж Й. Сталін. На практиці ж виходило інакше. Як свого часу цілком слушно характеризував цю ситуацію член-кореспондент НАН України В. Литвин: “Завуальованість реальної влади, її повна невідповідність Конституції робили процес передачі владних повноважень на персональному рівні важко прогнозованим. Він здійснювався лише шляхом відкритої або таємної боротьби чи на підставах закулісних домовленостей. Найважчим та найдовшим виявився процес визначення верховного вождя у ході передачі владних повноважень від В. Леніна до Й. Сталіна (1922–1928 рр.). Визначення вищих керівників республіканського рівня завжди було прерогативою верховного вождя. Найвищою посадою в компартійно-радянській номенклатурі спочатку вважалася посада голови уряду. Перехідний характер подібного явища не підлягає сумніву. Головою Раднаркому РРФСР, а із створенням Радянського Союзу – Раднаркому СРСР став родоначальник комуністичної доктрини і засновник більшовицької партії В. Ленін. В УСРР, яка тоді вважалася достатньо самостійною державою, відповідну посаду обійняв Х. Раковський.

Формально, згідно з буквою радянських конституцій, найвищою посадою було головування в Президії Всеросійського (Всеукраїнського) Виконавчого Комітету Рад Робочих, Селянських та Червоноармійських Депутатів (після реформи 1936 р. – в Президії

Верховної Ради СРСР та Верховних Рад союзних республік). Однак ці посади займали представники другого ешелону більшовицьких вождів – Я. Свердлов та М. Калінін, в Україні – Г. Петровський” [12, с. 5].

У 1936 році в СРСР набула чинності друга Конституція. Згідно з нею в СРСР виник “колегіальний президент” – Президія Верховної Ради [19, с. 569]. 12 грудня 1937 року були проведені вибори до Верховної Ради СРСР. 12 січня 1938 року вона розпочала свою роботу і 17 січня обрала Голову своєї Президії. Ним став М. Калінін як “найстаріший більшовик, досвідчений державний керівник, член Політбюро Центрального Комітету партії Леніна-Сталіна” [9, с. 467]. Й. Сталіна було обрано лише членом Президії Верховної Ради [9, с. 84]. Проте такий розподіл ролей нікого з владних верств не вводив у оману: М. Калінін фактично нічого не вирішував.

Таким чином, Й. Сталін, будучи членом радянського колегіального глави держави, практично ігнорував волю свого формального “начальника”, а тому глава держави в СРСР доби сталінізму не відігравав істотної ролі в житті країни.

Щодо Мао Цзедуна, то він був Головою КНР до 1959 року. 17 квітня того ж року в залі Хуайженьган (один з колишніх палаців китайських імператорів) відбулася сесія Всекитайських зборів народних представників 2-го скликання. Саме на ній замість Мао Цзедуна Головою КНР було обрано тодішнього очільника Постійного комітету ВЗНП (колегіального глави держави КНР) Лю Шаоці [8, с. 197]. Формально Мао Цзедун було позбавлено посади глави держави в КНР, але фактично він зберіг свій вплив на стан справ в країні. Про це свідчить, зокрема, той факт, що саме за його пропозицією в КНР розпочалася так звана “культурна революція”, яка, за обережним висловом китайського історика Чжан Веньсяна, “переросла в політичні заворушення та вийшла з-під контролю...” [27, с. 15].

При цьому, як головний ідеолог КНР, Мао Цзедун зміг нівелювати статус Голови КНР, про що свідчить, зокрема, доля його наступника Лю Шаоці. Як відомо, Голова КНР Лю Шаоці залишався на своєму посту навіть після свого арешту, про що свідчить, зокрема, його звернення до свого охоронця з числа хунвейбінів (молодики, що проводили політику “культурної революції”): “Я – Голова КНР. Не має значення, як ви ставитеся до мене особисто, але слід рахуватися з престижем глави держави. Хто звільнив мене з цього поста? Хочете мене судити? На це потрібна

санкція Всекитайських Зборів народних представників” [24, с. 136]. Лю Шаоці помер 12 листопада у в’язниці у м. Кайфін (провінція Хенань), виключений з партії та позбавлений всіх посад, але весь період свого арешту (1966–1968 рр.) він формально залишався Головою КНР.

Щодо Італії, то у ній тоталітарний режим почав складатися після 28 жовтня 1922 року, коли за деякими даними відбувся так званий “похід на Рим” [5, с. 398] (інші дослідники відкидають сам факт такої події [8, с. 229]), а вже 29 жовтня 1922 року лідеру італійських фашистів Б. Муссоліні зателефонували із столиці і повідомили, що король Віктор Еммануїл III запрошує його для формування уряду.

Логіка тоталітаризму вимагала звеличення політичного лідера, формування культу вождя (“дуче”). Проте це не могло не зіткнутися з офіційними інститутами Італійського королівства, зокрема, з інститутом короля. Згідно зі статтею 5 Статуту Італійського королівства “Лише Королю належить виконавча влада. Він є верховним главою держави; командує усіма сухопутними силами; оголошує війну, укладає договори – мирні, союзні, торгові та інші, повідомляючи про них палати, наскільки інтереси та безпека держави це дозволяє, і супроводжуючи необхідними поясненнями” [20, с. 468].

Проте, як в інших випадках тоталітарних держав, глава держави в Італії поступово втрачає свій вплив. Так, наприклад, досить відомим був той факт, що фашистська міліція, яка стояла “на службі Вітчизні” та присягала королю, повинна була діяти “за наказами голови уряду” [8, с. 230]. Крім того, саме Муссоліні позбавляв чиновників їх посад та привілеїв, а на місця, що звільнялися, призначав нових. І хоча призначення формально здійснювалися від імені короля, на прийом до якого дуче регулярно приходив по вівторках та четвергах, а сам Віктор Еммануїл III юридично залишався главою держави, але будь-який дуалізм в управлінні країною був відсутній [8, с. 250]. Про що свідчить, наприклад, той факт, що коли у лютому 1938 року в італійській армії було запроваджено так званий “римський крок” (компіляція з німецького “пруського кроку”), то це відбулося не лише всупереч думці італійського генералітету, а й всупереч прямому запереченню короля [8, с. 257].

Але, якщо Б. Муссоліні ігнорував главу держави, то його союзник А. Гітлер взагалі ліквідував цю посаду.

Як відомо, згідно з Конституцією Німецької імперії від 11 серпня 1919 року, яка легалізувала

режим Веймарської республіки, Президент імперії обирався “всім німецьким народом” (ч. I статті 41) [6]. Після ж призначення А. Гітлера рейхсканцлером у 1933 році було здійснено низку кроків, спрямованих на зміцнення влади нацистського режиму, одним з яких було прийняття 1 серпня 1934 року Закону про верховного главу Німецької імперії. В Законі, зокрема, зазначалося: “§ 1. Посада президента імперії об’єднується з посадою рейхсканцлера. В силу цього встановлені досі правомочності президента імперії переходять до вождя і рейхсканцлера – Адольфа Гітлера. Він призначає свого заступника. § 2. Цей закон набирає чинності з моменту смерті президента імперії фон Гінденбурга” [15]. Наступного дня, 2 серпня 1934 року, останній рейхспрезидент Німецької імперії Пауль фон Гінденбург помер. Вже через годину було оголошено про злиття посад президента і канцлера [8, с. 82]. З цього моменту виборів президента не проводили, а обов’язки глави держави став виконувати рейхсканцлер А. Гітлер [5, с. 157] як “фюрер німецької нації”.

Щодо Ірану, то в цій країні ситуація була дещо іншою. Якщо в сталінському СРСР, маоїстській КНР, фашистській Італії та нацистській Німеччині глава держави все ж таки знаходився, хоча б формально, над лідерами тоталітаризму (Й. Сталін, Б. Муссоліні, А. Гітлер були головами уряду, а Мао Цзедун – лише керівником КПК), то в Ірані Хомейні з самого початку визнавався як абсолютний правитель країни, що стоїть над усіма державними інститутами. Як слушно зазначав один з керівників ісламської революції 1978 року аятола М. Талегані: “Будь-яка влада, що створюється в Ірані, повинна знаходитись в рамках нинішньої національної боротьби Ірану під керівництвом імама Хомейні, інакше народ Ірану не прийме її” [17, с. 31].

Як відомо, 16 січня 1979 року шах Ірану Мохаммед Реза Пехлеві, під тиском ісламської революції, яку очолив союз комуністів, лібералів та шіїтського духовенства, був вимушений залишити країну. Через два тижні до Ірану повернувся аятола Р. М. Хомейні. Вранці ж 12 лютого іранське радіо повідомило про перемогу ісламської революції та про передачу усієї верховної влади “вищому богословському авторитету, законознавцю, знавцю Корану та всіх святих для мусульман книг, вшанованому усіма віруючими так, що його думка сприймається беззаперечно” [5, с. 217], тобто Хомейні.

У 1979 році Хомейні став факіфом – вищим духовним наставником та фактичним правителем

проголошеної ним 1 квітня 1979 року Ісламської Республіки Іран. Однак офіційно керівних посад він не отримав: за його пропозицією у 1980 році президентом було обрано А. Банісадра.

Утім, після того, як дехто з лідерів ісламської революції вирішили скористатися своєю перемогою, серед них розпочалися чвари. Як результат, цього, економічне становище Ірану стало гіршим. Це не могло не викликати невдоволення простих громадян Ірану: в країні відбулися численні студентські заворушення, результатом яких стала відставка прем’єр-міністра М. Базаргана. Щодо президента, то, викритий у недостатній відданості політиці аятоли, він був змушений втікати з країни та емігрувати до Франції.

Фактично, після прийняття на референдумі 2-3 грудня 1979 року Конституції Ісламської Республіки Іран, Рухола Мусаві Хомейні стає Керівником ІРІ – довічним правителем Ірану [5, с. 218]. За часи його правління (1979-1989 рр.) змінилося три президенти [16], які, утім, істотно не вплинули на стан справ в державі.

Висновки. Таким чином, в умовах тоталітарного режиму глава держави не відігравав істотної ролі в державному житті, а національним лідером був головний ідеолог режиму, який здебільшого займав посаду голови уряду.

Дослідивши ж статус глави держави в умовах тоталітарного режиму, ми зробили лише перші, але теоретично й методологічно необхідні кроки у напрямі розкриття досліджуваної теми. Для того ж, щоб повністю пізнати природу означеного інституту, потрібно неухильно слідувати шляхом наповнення його конкретним змістом.

Список літератури

1. Актуальні проблеми теорії держави і права. Ч. 1: Актуальні проблеми теорії держави / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін.] – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
2. Алексеев А. С. Безответственность монарха и ответственность правительства / А. С. Алексеев. – М. : Типография Товарищества И.Д. Сытина, 1907. – 71 с.
3. Алексеев А. С. К вопросу о юридической природе власти монарха в конституционном государстве / Алексеев А.С. – Ярославль : Типография губернского правления, 1910. – 121 с.
4. Аненэрбе [Электронный ресурс] / Википедия, Свободная энциклопедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5> – 18.03.2009 г. – Загл. с экрана.
5. Вагман И. Я. 100 знаменитых тиранов / И. Я. Вагман, Н. В. Вукина, В. В. Мирошникова. – Харьков : Фолио, 2003. – 510 с. – (100 знаменитых).
6. Веймарская Конституция (Конституция Германской империи от 11 августа 1919 года [Электронный ресурс] / Право, Правовые памятники. – Режим доступа: <http://www.okpravo.info/pam/15-2.htm>. – Загл. с экрана.
7. Верт Н. История советского государства. 1900–1991 / Николас Верт; [пер. с фр. Е. С. Дружининой и С. Ю. Завадской]. – [2-е изд.]. – М. : Прогресс-Академия, Весь мир, 1996. – 544 с.
8. Выдающиеся политики / [Авт.-сост. И. С. Филинкова]. – Мн. : Современный литератор, 1999. – 496 с. – (XX век).
9. Данцев А. А. Правители России. XX век / А. А. Данцев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с. – (Серия “Исторические силуэты”).
10. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / [А. М. Колодій, С. Л. Лисенков, В. П. Пастухов та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – [Стер. вид.] – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
11. Каминский С. А. Институт монархии в странах Арабского Востока / С. А. Каминский. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства “Наука”, 1981. – 152 с.
12. Литвин В. История взаимодействия ветвей власти в Украине (к вопросу формирования и развития власти демократического типа) / Владимир Литвин // Голос Украины. – 2002. – 26 сентября. – С. 1, 3–5.
13. Мижув П. Г. Глава государства. Организация высшей исполнительной власти в главных странах современного мира / П. Г. Мижув. – СПб. : Типография Альтшулера, 1906. – 92 с.
14. Мишин А. А. Центральные органы власти буржуазных государств / А. А. Мишин – М. : МГУ, 1972. – 285 с.
15. О верховном главе Германской империи: [закон Германской империи: офиц. текст: состоянием на 1 августа 1934 года] [Электронный ресурс] / Хронос – всемирная история в Интернете, Библиотека. – Режим доступа: http://www.hrono.info/dokum/193_dok/1933ge.html – 12.10.2008 г. – Загл. с экрана.
16. Президент Ирана [Электронный ресурс] / Материалы из “Википедии”: свободной энциклопедии. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82_%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0 – 20.02.2009 г. – Загл. с экрана.
17. Резников А. Б. Иран: падение шахского режима / А. Б. Резников, Р. А. Ульяновский. – М. : Политиздат, 1983. – 160 с.
18. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / Ольга Федоровна Скакун. – Харьков : Консум, Университет внутренних дел, 2000. – 704 с.
19. Сталин И. О проекте Конституции Союза ССР / И. Сталин // Вопросы ленинизма / И. Сталин. – [11-е изд.]. – М. : Госполитиздат, 1953. – С. 545–573.
20. Статут Королевства Сардинии, Кипра и Иерусалима и пр. от 4 марта 1848 года // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX вв. (Англия, США, Франция, Италия, Германия): [сборник документов / ред. П. Н. Галанза]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1957. – С. 465–475.
21. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сухонос Володимир Вікторович. – К., 2000. – 185 с.
22. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / Володимир Вікторович Сухонос. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2005. – 536 с.
23. Табачник Д. Унифікація духа. Еволюція тоталітаризма: от “Аненэрбе” до Триполья [Электронный ресурс] / Единое Отечество. – Режим доступа: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20084/2521.htm> – 25.04.2008 г. – Загл. с экрана.
24. Титов А. С. Лю Шаоци / А. С. Титов // Китай: история в лицах и событиях / ред. С. Л. Тихвинский. – М. : Издательство политической литературы, 1991. – С. 105–139.
25. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность / Тихомиров Л. А. – М. : Айрис-Пресс, 2006. – 624 с. – (Библиотека истории и культуры).
26. Хрущев Н. С. О культе личности и его последствиях. Доклад XX съезду КПСС от 25 февраля 1956 года / Никита Сергеевич Хрущев // Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов [сборник документов / сост. И. В. Курилов, Н. Н. Михайлов, В. П. Наумов; ред. А. Н. Яковлев]. – М. : Политиздат, 1991. – С. 19–67. – (Библиотека журнала “Известия ЦК КПСС”).

27. Чжан Вэньсян. Мао Цзедун / Чжан Вэньсян; [пер. с англ. А. А. Волоховой] // Китай: история в лицах и событиях / ред. С. Л. Тихвинский. – М. : Издательство политической литературы, 1991. – С. 4–16.
28. Шаповал В. М. Режим політичний / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія : у 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5: П-С – 2003. – С. 268–269.

Summary

The article is devoted the problem of the head of state status in the term of totalitarian regime. In particular, the question of the secondary character of this institute in terms of totalitarianism is considered compared with the head of the government and the main state ideologist.

Отримано 04.02.2011